

AYASOFYA (KUDSÎ HİKMET) EKSENİNDE SÜLEYMÂNİYE CAMİİ'NİN İSTİKÂMETİ

◆ MUHARREM HİLMİ ŞENALP
Y. MÎMAR (İTÜ)

AYASOFYA; MÜSLÜMAN KABULÜNE GÖRE HZ. SÜLEYMAN (AS)'IN İLK İNŞASINDAN İTİBÂREN TEVHİD ÜZRE İBÂDET EDİLEN BİR MÂBED KABUL EDİLDİĞİNDEN, MUHTELİF DEVİRLERDEKİ İNŞALARI DA HEP HZ. HIZIR İLE İRTİBATLANDIRILMIŞTIR.

Dünya'nın hâlen ayakta olup kullanılan en eski yapılarından olan "Ayasofya" "ilâhi hikmet, kudsî hikmet" mânâsında bir kelimedir. Fetihden sonra bu kudsî mâbede nasıl bakılmış, Müslüman irfânı tarafından rivâyetlerle, efsânelerle veya farklı yaklaşımlarla nasıl yorumlanmış? Burada temel mesele târih ilminin belgeli hakikatlerinden çok, birçok kaynakta zikredildiği üzere, Müslüman idrak ve şuûrunun bu kudsî ve kadim yapıyı nasıl anlayıp, kendi kültürüne temellük ettiği hususudur. Ayasofya, Müslüman idrâkinde hiçbir zaman sâdece muharref (tahrif olmuş, bozulmuş) bir dînin mâbedi olarak kabul edilmemiş, "Allah indinde dîn İslâmdır. Âli-İmrân 19" âyetinin şumûlüyle, Hz. Âdem (as)'dan Hz. Muhammed Mustafa (sav)'e kadar kesintisiz devam eden ve bütün peygamberlerin dâhil olduğu ekmele bir dînin kudsî bir mâbedi olarak telâkki edilmiştir.

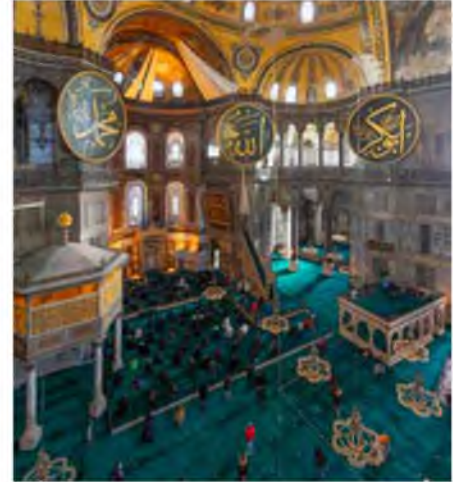
Ayasofya; Müslüman kabulüne göre Hz. Süleyman (as)'ın ilk inşasından itibâren tevhid üzre ibâdet edilen bir mâbed kabul edildiğinden, muhtelif devirlerdeki inşaları da hep Hz. Hızır ile irtibatlandırılmıştır. "Ve binâ-yı mübarek nihâdın binâ-yı bünyâdı teberrüken ve teyemmünen Enbiyâ-i izâmın (büyük peygamberlerin) izâm-ı azametinden becâ becâ (uygun yerlerde) esna-yı binaya (bina inşaatı sırasında) konulmuştur. Bu sebebden ol makam-ı vâlâ Kâbe-i Ulyâ sıfat harem-i muhteremdir, ki ehâli-yi merzbûm (hududu belli olan memleketin ahali) ana Kâbe-i Rûm demişler. İptida-yı binâdan intihaya varıncaya kadar Hazret-i Hızır Aleyhi's Selâm ol binâ-yı mübareki bünyâd üzre def'ât (defalarca) ile gelib görünmüştür. Ve her görünüşünde câme-i hadrâsın (yeşil elbisesin) bürünmüştür.

Beyit: *Ey cümle-i câmilere sultan Ayasofya Vey Kâbe sıfat cemile bercan Ayasofya*¹ (cemile bercan: güzellikte biricik.)

Justinyanus'un Ayasofya'nın açılışı sırasında sarf ettiği rivâyet edilen "Ey Süleyman, seni geçtim." sözünün Kudüs'teki Süleyman Mâbedi için değil de Hz. Süleyman'ın bugünkü Ayasofya arsasında inşa ettirdiği ilk büyük mâbet için söylendiğine dâir rivâyetler vardır.² Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin İstanbul'u anlattığı kısmında Ayasofya'dan bahisle Hz.

Süleyman (as) ve Hz. Hızır ile olan irtibâtını şöyle ifâde eder: *"Evvelâ müverrihîn-i selef-i Yunaniyân'dan Tevârih-i Yanıvan kavli üzre ibtidâ Hazret-i Süleymân dâr-ı dünyâyı devrân ve seyrân iderek emrine râm olan bâd-ı sabâ sür'at-i serîr-i Süleymani İslambol zemininde Sarâyburnı'nda kar'ar idüp anda bir mâ'bedhâne inşa eyledi. Ba'dehü hubût-ı Adem'den (Adem'in dünyaya gelişinden) sonra beş bin elli iki senesi ubûr idüp (geçip) Yanko b. Madyan'ın nebîresinden Vezondon nâm bir kral*

Kaynakça

¹ Lâtîfî, Evsâf-ı İstanbul, Hazırlayan: Nermin Suner Pekin, İstanbul, 1977, s.84.

² "Seyyah-ı şehir Evliyâ Çelebi'nin İstanbul tasavvurunda, zikrettiğimiz bu süreçlerin başka bir zaviyeden okunup şerh edilmiş olması calib-i dikkattir: Seyahatnâme'de İstanbul'un ilk kurucusu olarak Hz. Süleyman zikrediliyor. Hz. Süleyman'ın sarayını yaptırdığı yer, bugün Topkapı Sarayı'nın bulunduğu Sarayburnu'dur. Yeryüzü iktidarının ve hâkimiyetinin ilk timsali, mimarlık ve umranın ilk mübeşşiri olarak Hz. Süleyman'ın böyle bir çerçeve içerisine ve böyle bir mekâna oturtulması, başlı başına bir dünya tasavvuru ve bir tarih görüşü olarak anlaşılabilir. Bu tevcihte Osmanlı Devleti'nin iktidarının menşei ve siyasî merkez olarak Sarayburnu'nu seçmesi maddî ve coğrafi sebeplerden ötede, peygamberane bir tercihin, bir silsilenin zaruri devamı olarak tezahür etmektedir; bütün meslek ve meşreplerin bir Peygamber'e ulaşan silsilelere sahip olması gibi."

İsmail Kara, Büyük İstanbul Tarihi, İstanbul'un Hilafet Merkezi Olarak İnşası, İBB. Kültür A.Ş. yayınları, c. 3, s.40.

hemân zuhûr idüp İslâmbol'ı yedinci kerresinde anlar dahi îmar idüp cihân-ârâ bir pâdişâh-ı zîşân (şanlı padişah olan) Fezandon'un bir duhteri pâkize ahteri (kızı) Mâkedonya şehirlerinden Sofya şehrinde mütevellide olmağla (doğmakla) ismine Ayasofya dîrlerdi. Babasının İslâmbol kal'asının cânib-i erba'asın (dört bir tarafının) müceddeden (yeniden) bina itdiğın istimâ idince (duyunca) iki bin milyon

TEZKİRECİ LÂTİFİ, AYASOFYA'NIN BAŞTAN BERİ BİR İSLÂM MÂBEDİ ADDOLUNDUĞUNU İFÂDE EDER. BUNLARLA BERABER FARKLI KAYNAKLARDA AYASOFYA'YLA ALÂKALI, FETİHTEN ÖNCE VE SONRASINA AİT BİRÇOK EFSÂNE, HİKÂYE, MENKİBE VE RİVÂYETLER ZİKREDİLMEKTEDİR.⁷

hazîne ile babası Fezondon'a gelüp Hazret-i Süleymân'ın 'ibâdethânesin tevsi itmeğe (genişletmeye) mübâşeret idüp bezl-i mâl iderken Hazret-i Hızır gelüp "Bu câmi'in cemi-î mühimmât u levâzımât masârafın benden alın ve bu resme bir câmi bina idin" diyü Ayasofya'nın vaz-ı esâsın ta'lîm idüp...³

Ayasofya'nın Hz. Hızır ile olan irtibatı, Evliyâ Çelebi'den çok önce, meşhur Tezkîreci Lâtîfî, Hz. Peygamber tarafından müjdelenen, İstanbul'un

fethinden 70 yıl sonra, Hicri 931 – Miladi 1524-25 tarihinde kaleme aldığı Evsâf-ı İstanbul⁴ adlı eserinde; Ayasofya'dan bahisle; "Hususa ol mâbed-i ea'zam ve câmi-i muazzam ki Ayasofya-i Safiyye'dir. Şeref-i tavâf-ı ehl-i safâ ile vilâyet-i Rûm'da Kâbe-i ulya-sıfat maksad-ı aksâ-yı evliyâ ve etkiyâdır" diye tarifleyerek, "Beytü'l-mâmur ve kubbe-i refî'a-ı vesî'a ile sakf-ı merfu'a dönüp, her cânibi cami-i ceberut gibi mecmu'a-ı kudsiyân ve mülk-i melekût sıfat kerrûbiyandır" diye yüceltir ve hâlen "Her kûşesi zikrullah ve her bûk'ası ehlullah" diye yâd eder. "Ve binâ-yı mezbûrun ism ü resmin âlem-i gaybdan (gayb âleminde) ve peykerhane-i lâreyibden (şüphe edilmeyen sûretler âlemi) Hazret-i Hızır getürmüştür. Ve nâm-ı nâmisin ol hazret vermiştir."⁵ denilerek bu yüce mâbedi yaptıranın "Ehl-i Konstantin'den... bir mîr-i İsevi mezheb ve hidiv-i müslih..."⁶ olduğunu aktararak Ayasofya'nın baştan beri bir İslâm mâbedi addolunduğunu ifâde eder. Bunlarla beraber farklı kaynaklarda Ayasofya'yla alâkalı, fetihten önce ve sonrasına ait çok değişik konularda birçok efsâne, hikâye, menkıbe ve rivâyetler zikredilmektedir.⁷

Bunlardan alâkalı olanlarını, Evliya Çelebi'nin anlatımıyla zikredelim: Peygamber Efendimiz (sav)'in dünyâyâ geldiği gece, Ayasofya kubbelerinin kısmî olarak yıkılması üzerine meydana gelen hâdiseler şöyle ifâde edilir: "...Tâ bu mertebe ma'mûr oldı kim Millet-i Nasârâ'nın (Hristiyanların) bilâ-teşbih Kâ'beleri idi. İskender vefâtından 882 sene sonra Hâtemül-

enbiyâ Muhammedü'l-Mustafâ mâh-ı Rebî'ü'l-evvel'in onikinci isneyn gicesi rahm-ı mâderden sa'âdetle müştak olup dünyâyâ kadem basup âlemi münevver kıldığı mevsim-i Nisan'ın yigirmisi idi. Hikmet-i Hudâ ol leyle-i mübârekte cemî' kâfiristân içre bir zelzele-i 'azim (şiddetli bir deprem) olup Bağdâd'da tâk-i Kısra ve kubbe-i Kızıl Elma ve kubbe-i Ayasofya-yı bâlâ münhedim olup (yıkılıp) cümle âteş-gedâ-yı Nemrûd u Merdûd sönüp nice âlâmetler zuhur itdiğinden bildiler kim Muhammed dünyâyâ geldi didiler."⁸

Efendimizin doğduğu gece kubbenin kible tarafının yıkılması ve defalarca inşa edilip tekrar yıkılması üzerine, Hz. Hızır'ın tavsiye ettiği çözüm şöyle anlatılır: "...İslâmbol tarafında Ayasofya kubbelerinin kible tarafında nısfı (yarısı) münhedim olup (yıkılıp) nice kerre binâ itdiler aslâ mümkün olup ta'mîr ve termîme bir çâre olmayup münhedim olurdu. Âhir Hazret-i Hızır bir şeyh-zâl (aksakallı bir ihtiyar) sûretinde cümle ruhbâna görünüp eydür. Eğer bu câmi'in kubbelerin meremmât (tâmir) idelim dersiniz, şimdi zuhûr iden âhir zamân Muhammed'ine varın ağız yârından (ağız suyundan) yâr alup âb-ı zemzem ile mahlût idüp bunda kirece ağız yârın

³ Orhan Şaik Gökyay, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Yapı Kredi Yayınları, c.1, s.49.

⁴ Lâtîfî, Evsâf-ı İstanbul, Hazırlayan: Nermin Suner Pekin, İstanbul, 1977.

⁵ Lâtîfî, Evsâf-ı İstanbul, Hazırlayan: Nermin Suner Pekin, İstanbul, 1977, s.28,29,81.

⁶ Lâtîfî, Evsâf-ı İstanbul, Hazırlayan: Nermin Suner Pekin, İstanbul, 1977, s.81.

⁷ Stefanos Yerasimos, Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri, çeviren: Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Ferhat Aslan, Ayasofya Efsaneleri, İBB. Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2014.

⁸ Orhan Şaik Gökyay, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Yapı Kredi Yayınları, c.1, s.50.

halt idüp (karıştırıp) ba'dehü kubbeyi ta'mîr idin. Yohsa gayra ilac yokdur" diyü cevâb idüp gâ'ib oldı. Ruhbânlar bildiler kim Hazret-i Hızır'dır." 9

Hızır Aleyhisselam'ın tavsiyesi üzerine ruhbanlar, Efendimiz (sav)'in mübarek ağız suyu ile Mekke toprağı ve zemzem temin etmek için Mekke'ye giderler. Mekke'de Efendimiz (sav)'le görüşürler. Evliya Çelebi, ruhbanların İstanbul'a dönüşünden sonra tamiratta nasıl başarılı olduğunu şöyle ifade eder: "...Andan yine cümle ruhbânlar eyitdiler (söylediler) 'Yâ Muhammed sen dünyâya geldiğin gice bizim Kostantıniyye'de Ayasofya nâm bir deyrimizin (kilisemizin) kıblesi tarafı münhedim oldı. Bir kaç kerre binâ itdik temel tutmadı. Mübârek ağızın yârından bu cevâhir kumkuma (kap, küçük testi, çömlük) içre biraz ilkâ eyle kirece karışdurup mabedhânemizi tâ'mir idelim ola kim bir karâr ola' diyü recâ itdiler. Derhâl recâları hayyiz-i kabulde vakî olup Hazret-i Risâlet hokka içre mübârek ağız yârından ilka idüp kâim ve dâim olup ümmetlerime âhırunda (sonunda) Beldetü'n Tayyibe olup 'ibâdethâne-i müslimîn ola diyü rumuz u künûz ile hayr du'a idüp Hikmet-i Huda lafzı âhırında Beldetü'n Tayyibe İslâmbol fethine târih

vâkı olmuştır.10 ...Andan ruhbânlar bu yâr-ı şerîf ile mesrur u şâdân olup kumkuma içre ab-ı zemzem doldurup ve yetmiş deve yükü Mekke-i Mükerreme hâkinden (toprağından) tahmîl idüp (yükleyip) ve yetmiş deve bârı (yükü) dahi ab-ı zemzemden tulumlara leb-berleb idüp andan ılgar ile İslâmbol'a gelüp 'ale't-ta'cil (acele ile) Ayasofya kubesinin ta'mîr u terîmime mübaşeret idüp kireç ile yâr-ı şerîfi ve yetmiş deve yükü âb-ı zemzemi ve Mekke tûrâbın (toprağın) mahlût idüp (karıştırıp) binâ itdiklerinde bi-emri'llâhi Te'âla (Allah'ın emri ile) tamâm metânat üzre itmâm itdiler. Hâlâ yâr-ı Resûl ile binâ olunan cây-ı ma'hûd kubbenin kible tarafında otuz iki münakkaş terk-i cedîd râyegândır."11

İstanbul'un fethinden sonra Fatih'in bu tarihi hâdiseye remz olması için kubbeye bir altın top astırıldığı da şöyle ifade edilir: "...Ba'de'l-feth (fetihten sonra) Ebü'l-feth (Fâtih Sultan Mehmed) bu kubbe Hazret-i Risâletin ağız yârıyla kâim oldı diyü tâ kubbe-i âlinin (yüce kubbenin) ortasına bir zencir ile teberriken bir altın top asmışdır kim elli kîle-i Rûmî buğday alır bir küçük top-ı müzehebdır. Tâ câmi'in ortasında bir âdem desti (eli) irer âlidir. Hazret-i Hızır mezkûr topun altında ibâdet ider."12

Altın topun bulunduğu bu nokta "Makam-ı Hızır" olarak isimlendirilir: "...Tâ kubbenin ortasındaki altın top altında makâm-ı Hızır'dır. Zîrâ ol kubbe-i münevver (nurlu kubbe) Hazret-i Risâlet'in mübârek ağız yârıyla nizâm-ı intizâm bulmuşdır. Nice bin e'izze-i kirâmdan kimesneler Hızır ile bu makâm-ı şerifde müşerref oldukları

kerrât ile (defalarca) müsbet olmuştır (doğrulanmıştır)."13

Ayasofya hakkındaki rivayetler Hz. Peygamber (sav) ve Hz. Hızır ile sınırlı olmayıp, içerisinde Nuh'un gemisinden de emanetler olduğu şöyle anlatılır: "...Vezondon Kral asrında kızı Ayasofya, Ayasofya'yı binâ

AYASOFYA HAKKINDAKİ RİVAYETLER HZ. PEYGAMBER (SAV) VE HZ. HIZIR İLE SINIRLI OLMAYIP, İÇERİSİNDE NUH'UN GEMİSİNDE DE EMANETLER OLDUĞU ANLATILIR.

iderken Hazret-i Hızır'ın tâ'limiyle Nûh Nebî keştisinin (gemisinin) tahtaların getirüp bu câm'-i şerifin cümle bâbların (kapıların) ol levhalardan inşâ itmişlerdir."14

İstanbul'da, fetihten sonra yavaş yavaş şekillenen İslâm şehri ve hayatı; mimari, siyasi ve içtimai açıdan farklı bir kimliğe bürünmeye başlar. Büyük İstanbul Tarihi'nde "İstanbul'un Hilâfet Merkezi Olarak İnşâsı" bölümünü yazan İsmail Kara, Fetihden sonra şekillenen İstanbul'a bakışı şu satırlarla özetler: "...Hilafetin fiilî olarak Osmanlılara geçişi, tarih olarak daha sonraki bir zamanda vuku

9. Orhan Şaik Gökyay, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Yapı Kredi Yayınları, c.1, s.50.

10. Kur'ân-ı Kerim'de Sebe Suresi 15. ayette geçen "Beldetü'n Tayyibe" (Ne güzel belde) tâbirinin ebced değeri 857 olduğundan, hicrî 857' de fethedilen İstanbul'un fethine târih olarak düşülmüştür.

11. Orhan Şaik Gökyay, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Yapı Kredi Yayınları, c.1, s.50

12. Orhan Şaik Gökyay, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Yapı Kredi Yayınları, c.1, s.50

13. Orhan Şaik Gökyay, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Yapı Kredi Yayınları, c.1, s.53

14. Orhan Şaik Gökyay, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Yapı Kredi Yayınları, c.1, s.51

ESKİ - YENİ HAVA FOTOĞRAFLARINDA SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ VE BÂRİZ "OK" TEŞKİL EDEN PLANLAMA.

bulsa da Fatih Sultan Mehmed'in orduları, Müslüman maşerî vicdanı için sahabe devrinden itibaren bir tür 'Kızılma' hâline gelen Kostantiniye'yi, nefsi-i İstanbul'u, suricini fethettikleri zaman, tarihin akışı burasını hilafet merkezi olmaya zaten zorluyordu."¹⁵ "...Müslümanların gözünde İstanbul'u fethetmek, kültürel olarak Hz. Peygamber'in doğrudan işaret ettiği yegâne uzak/nihai ufka ulaşmak manasına geliyordu. Bundan şüphe ve tereddüt yoktu. İlk halifelerden itibaren İslam ordularının, o dönemlerin şartları

Not: İslam düşüncesindeki temel kaygıların, Süleymaniye'nin planı üzerinde hiyerarşik bir denemesi.

PLAN-1

içinde çok ama çok uzak bir mesafede olan ve yakın tehdit özelliği taşımayan bu toprak parçasına doğru harekete geçmiş olmalarını anlamak ve açıklamak başka türlü mümkün olamaz. Bu nihai ufku fetheden sultanın halife yani bütün Müslümanların manevi ve siyasî imamı/önderi olmasından daha tabii ne olabilirdi?"¹⁶ Hz. Peygamber'in işaret ettiği bu ufuk ile İstanbul'un fethinden hemen sonra hilâfet müessesinin ihtiva ettiği fiillerin, daha hilâfet İstanbul'a intikal etmeden uygulanabildiğini Osmanlı arşivlerinde bulunan şu belge açıkça ortaya koyar. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde (Kilise Defteri, No:8) "Fatih Sultan Mehmed Han Hazretleri'nin Hatt-ı Hümayunları ile sadaka ve ihsan buyurdıkları

Emr-i Âlişândır" serlevhâsıyla kaydı bulunan- 862 Hicrî - Milâdi 1458 tarihli- Kudüs'deki mukaddes mekânlarla alâkalı fermanının, daha sonra 1468'de Osmanlı hâkimiyetine girecek olan Konya-Karaman'ın Osmanlı'ya bağlanmasından 10 sene evvel Kudüs Rum Patriği Atnasiyos'a verilmesi, İstanbul'un fethinin İslâm âleminde nasıl bir yankı ve tesirinin olduğunun açık delilidir. İstanbul'un bir Müslüman şehri olması ve akabinde, bir hilâfet merkezine dönüşmesi yaklaşık bir asır sürmüştür. Bu amaçla fethin hemen ardından yoğun bir imar faaliyeti başlar. Fetihden sonraki ilk ciddi imar faaliyeti, Fatih Camii ve Sahn-ı Semân Medreseleri olmuş, Bayezid devrinde Bayezid Camii, daha sonra Yavuz Selim Camii ve nihayet Kanûni zamanında Şehzâde

¹⁵ İsmail Kara, Büyük İstanbul Tarihi, İstanbul'un Hilafet Merkezi Olarak İnşası, c.3, s.38

¹⁶ İsmail Kara, Büyük İstanbul Tarihi, İstanbul'un Hilafet Merkezi Olarak İnşası, c.3, s.39

SÜLEYMÂNİYE KÜLLİYESİ'NDE KÂBE EBADLARINDA DÂR'ÜLKURRÂ.

Camii inşa olunmuştur. Süleymâniye Külliyesi'nin ¹⁷ inşasına 1550-51 tarihinde başlanılmış, 1557 tarihinde ikmâl edilmiştir. Dünya mimarlık tarihinde bu büyüklük ve teferruatta bir külliyenin 6-7 yıl gibi kısa bir müddette bitirilmesi, gerçekten o zamana kadar görülmemiş bir inşa hadisedir. Bu husus Osmanlı Devleti'nin en kudretli döneminde gerçekleştirilen Süleymâniye Külliyesi'nin önemini farklı yönden artıran bir husûsiyettir. İstanbul'un "Bilâd-ı Selâse" denilen, Galata, Üsküdar, Eyüb kazâları ile Boğaziçi'nin birçok noktasından görülen, devrin hem siyasi ve kültürel azametini ifade etmesi bakımından, hem de Türklerin mimarlık sahasında ulaştığı seviyeyi aşikâr etmesi bakımından,

Süleymâniye Külliyesi, Osmanlı Medeniyeti'nin maddî ve manevî planda gerçekleştirdiği en büyük eserdir.

Rahmetli Prof. Dr. Kazım Çeçen hocayla beraber, Süleymâniye Camisi'nin su şebekesini, tesislerini ve sistemini araştırmak için kendisiyle beraber, camii'nin temellerindeki galerilere inmiştik. Daha sonra, Külliye'nin heyet-i umûmiyesinin bulunduğu mevki'de farklı kotlarda nasıl konumlandığını merak ederek, eski-yeni hava fotoğraflarını tetkik ettiğimizde hayret verici bir husûsu fark ettik. Câmî, kible istikâmetinde etrafı dış avluyla tariflenmiş, kibleye doğru istikâmetlenen bâriz bir "ok" teşkîl edecek şekilde

vazedilmişti (bkz. plan 1). Câmînin Haliç'e bakan bahçesi, altında sıra dükkânlar bulunan Dar'ülhadis'le beraber kısmen set üzerindedir. Yani tasarımda bahis konusu "ok" için net bir zemin teşkîl edilmek istendiği çok âşikârdır. Kible aksında bulunan, üç katlı pencereleriyle müstakil bina hüviyetindeki, kavsarası mukarnaslı büyük avlu tacekapısı bu yönelişi kuvvetlendirir. Uçağın, hava fotoğrafının, dronun olmadığı bir zamanda böylesine bir şehircilik kararı ve mimari tercih hayret vericiydi. Bu husûsi tasarımın, nasıl bir zihniyet dünyasının mahsûlü olabileceği noktası zihnimizi meşgul etti ve araştırmamızı icâbettti. Bu çarpıcı tercih, detaya indikçe bize çok farklı tedâileri de beraberinde getirdi. Bu konuyu ilk defa açtığımız Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu Beyefendi "Medeniyet nokta-i nazarından bu çok mühim bir tesbit, daha önce hiçbir kaynakta böyle bir kayıt zikredilmemiş, lütfen bu konuyu bir makâle haline getirin" diye cesâretlendirdiler.

Ayasofya ve Süleymâniye merkezi kubbeli, kible istikâmetinde iki yarım kubbeli aynı plan şekline sâhib olmakla beraber, Ayasofya'da yan galeriler çok

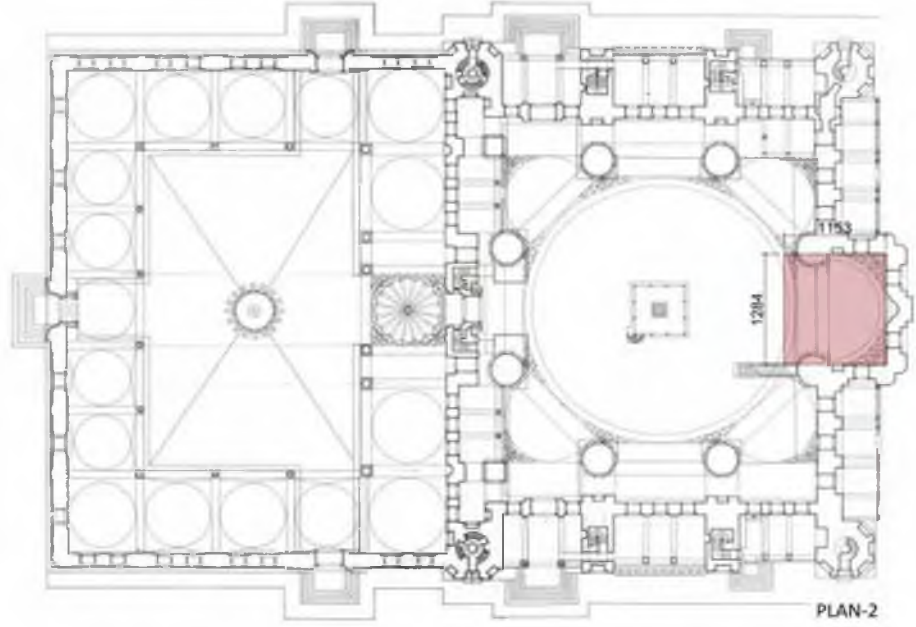
AYASOFYA KUBBESİ'NDE KAZASKER MUSTAFA İZZET EFENDİ'NİN HATTI.

¹⁷ "Ashında "külliye" kelimesi Türk mimarlık tarihçilerinin dilinde XX. Yüzyılın başlarında kullanılmaya başlanan bir terimdir. Süleymaniye Vakfiyesi'nde bu yapılar topluluğunun tümü bir "imaret" olarak anılır ki bir yeri inşa faaliyeti yoluyla geliştirme, canlandırma projesi anlamına gelen (ve "mimar" sözcüğü ile aynı kökten gelen) bu Arapça kelime Osmanlı tarihinin o yüzyıllarında bu tür yapı grupları için en sık kullanılan tabirdir. Muhtemelen XIX. Yüzyıl gibi geç bir dönemde bu kelime yalnızca yemek dağıtılan yer için kullanılır olmuştur."

Yavuz Sezer, Büyük İstanbul Tarihi, Süleymaniye Camii ve Külliyesi, c.8, s. 278.

yer kapladığı halde, Süleymâniye'de bu kısımlar merkezi plana katılırlar. Böylece Mimar Sinan, benzer planda, ancak Ayasofya'dan çok farklı bir mekân inşa eder. Çok daha merkezi ve gelişmiş bir plan şekli olmasına rağmen, merkezi ve dört yarım kubbeli Şehzâde Camii'nden ¹⁸ sonra inşa edilen Süleymâniye Câmisi'nde tekrar Ayasofya'nın planına dönüş mânîdardır. Mimar Sinan'ın bu tasarım tercihi, ısrâr ve tavrı; Ayasofya'daki ruhun, Süleymâniye'deki maddi ve manevi in'ikas ve temessülü ¹⁹ olarak yorumlanabilir.

Medeniyet ve irfan, irfâni telâkki, beşerin tab'ında saklı bir emr-i mechuldür. Kendi hâlinde kişinin tavrı ve ahlâkı belli olmaz. Hârici dünya ve insanlarla temasta, onlarla bir araya geldiği vakit, mesleği, meşrebi, maksadı, emeli, muhtelif fikirleri ve davranış şekli meydana çıkar. Hz. Muhammed (sav)'in tevhid davasının, İstanbul'un fethini müjdeleyen hadîsinin, sırât-ı müstakîmin şehre damgası mesâbesindeki bu tercih, Fâtihi Sultan Mehmed'in Vakfiyesi'ndeki ifade ile "... ezanla bir mânâ kazanan ve şeref bahşedilen bu şehrin ..." **Mimar Sinan'ın zihninde nasıl bir kâmil iman ve medeniyet şuuruna dönüştüğünün en bâriz nişânesidir.**

EDİRNE SELİMİYE CAMİİ'NDE KÂBE EBADINDA MİHRAB SOFASI.

Hz. Peygamber (sav) Medine'ye hicretlerinden dokuz ay sonrasına kadar, namazlarını o zamana kadar kible olan Mescid-i Aksâ'ya yönelerek kılmışlar, kendileri hicretten önce de arzu ettikleri vechile Mekke'de Harem-i Şerif'te namaz kılarlarken, Mescid-i Aksa'ya doğru, araya Kâbe'yi alacak şekilde yönelmişlerdir. Nitekim "Hz. Mûsâ da, Kudüs'te Sahra yanında namaz kılacağı zaman, Sahra'yı önünde bulundurarak Kâbe'ye yönelirdi."²⁰ Hicretten sonra nezd-i ilâhîdeki mânâya âgâh olduklarından, Kâbe'ye yönelmenin

hicran ateşiyle yanarken, Medine'de Mescid-i Kibleteyn denen mevkîde, namaz esnasında gelen vahiyle, namazda Kâbe'ye dönmüşler, sahâbe ve ümmetini önlerine katıp, arkadan öne geçerek, namazı böyle ikmâl etmişlerdir. Kiblenin Mescid-i Aksa'dan Kâbe'ye döndürülmesi, Musevilikteki "tenzih", İsevilikteki "teşbih" sırrını, gelen vahiyle "tevhid-i hakîki" ye ²¹ icmal, tafsil ve ikmal ederek, bilâhare hakîki kiblenin Kâbe olarak vazedilmesinin ilâhi sırrını bildiklerinden, hep bu arzuda bulunmuşlardır.²² Kadim bir

¹⁸ Fatih Sultan Mehmet döneminde inşa edildiyse Atina Fethiye Camii ile Elbistan Ulu Camii (1515-1522) dört yarım kubbeli cami mimarisinin ilk örnekleridir. Bu plan şekli Şehzâde Camii'nden (1544-1548) sonra; Tosya'da Maraşî Abdurrahman Paşa Camii (1584) ile İstanbul'da Sultanahmet Camii (1609-1620) ve Yeni Camii'de (1598-1665), Tunus'da Sîdî Mahrez Camisi'nde (1698) kullanılmıştır. Aynı planda inşa olunan bu yapılar dış cephesi, iç mekân tesiri ve anlayışı ile bambaşka binalardır.

¹⁹ İn'ikas : Aksetme, yansıma, yakılanma, tesiri görünür, hissedilir hâle gelme.

Temessül: Benzeşme, özümleme, bir şeyin bir yerde şekil, sûret ve mâhiyetinin aksetmesi, bir şekil ve sûrete girmek, yansıma, görünme, cisimlenmek.²⁰ M.Asım Köksal, İslâm Târîhi, Şâmil Yayınevi, c.9, s.37.

²¹ Müsevilikte tenzihle kalınmıştır. Hristiyanlıkta teşbihle kalınmıştır, mualeldirler. İslâm aklı-ı selim noktasında tenzihle teşbihî bir araya getirmiştir. İslâm, tevhid-i hakîkiyi vâzeder.

"Tevhid-i Hakîkinin kelâmla ifâdesi :

Allah; Zâtıyla mütecellî, Vücûdu ile mevcud, Sıfatıyla muhit, Esmâıyla mâlûm, Efâliyle zâhir, Âsârıyla meşhuddur.

Allah, noksansız tasarruf eden, kanunlarına itâat ettirir bir rubûbiyet tecellisi içinde, tedbîr, tenvîr, tanzim ve tavsifden mürekkep mutlak bir hakîkatdir."

Rahmetli Mehmed Serhan Taysî'den nakil.

²² Bakara Sûresi, 142, 143, 144, Elmalılı Hamdi Yazır Meali.

142. Nâs (insanlar) içinde süfêha takımı "Bunların buldukları Kible'den (Beyt-i Makdis'ten) çeviren ne?" diyecek. De ki: "Meşrik da, mağrib de Allah'ındır! O kimi dilerse, doğru bir caddeye çıkarır".

143. Ve işte böyle sizi doğru bir caddeye çıkarıp, ortada yürüyen bir ümmet kıldık ki bütün insanlar üzerine adalet numûnesi/hak şahidleri olasınız; peygamber de sizin üzerinize şahid olsun! Kible'yi mukaddema durduğün (daha önce yöneldiğün) Kâbe yapışımız da sırf şunun içindir; Peygamber'in izince gidecekleri, iki ökçesi

EDİRNE SELİMİYE CAMİİ'NDE DIŞ CEBHEDE, KÂBE ALTIN OLUĞU'YLA BENZERLİK GÖSTEREN MIHRAB ÜSTÜ ÇÖRTEN

100 YIL NCE, 100 YIL SONRA

Hristiyan şehri olan İstanbul'un dîni ve irfânî istikâmetinin fetihten sonra Kâbe'ye döndürülmesinin numûnesini, devr-i saadetlerinde namazda ümmetine yaşatarak göstermişlerdir.

Kible Kâbe'yi gösteren istikâmettir, Kâbe ise bütün sadeliğiyle Cenâb-ı Hak'ın zât-ı ulûhiyyetinin remzidir. Kâbe, Hak'la "ünsiyeti" olması icap eden 'insana'²³ yaradılışının gâye ve sırrını hatırlatan, aslî vatanına yabancılaşmamasını telkîn eden, ilâhi bir hidâyet sembolüdür. Kâşılıktan koparıldığı için ayrılıklardan şikâyet eden "Ney" gibi, nasıl insanın aslı bu dünyaya ait değilse; Kâbe'de, tevhîdin ve kudretin derûnî mânâlarıyla yüklü, öte âlemin nişânesi olan kudsî bir yapıdır.

Musevîliğin ve Hristiyanlığın da kudsî mekânı olan Mescid-i Aksâ'dan Kâbe'ye dönüşün şehircilik ve mîmarî olarak

en güzel numunesini teşkil eden **bu okun istikâmeti kibleyi gösterirken, okun 45° açılı kısımlarını oluşturan Dâr'ülhadis** (Hadis Medresesi) ile sünnet çerçevesinde bir istikâmeti, okun işaret ettiği aksta caminin kiblesi istikâmetinde, çok çarpıcı bir yaklaşımla planda ve yükseklikte **Kâbe ölçülerinde inşa edilmiş olan**, vahyin mahsûlü Kur'ân-ı Kerim'in tedarik edildiği mekân olan **Dâr'ülkurrâ binası** konularak, kible, sırât-ı müstakim ve tevhid ekseni; Sünnet-i Rasûlullah ile Kâbe'ye müteveccih olarak bâriz bir şekilde vurgulanmıştır. Mimar Sinan Süleymâniye Külliyesi'ndeki bu tercihini daha sonra Edirne Selimiye Camisi'nde bir başka şekilde ortaya koyacak; mihrab sofasını Kâbe ebâdında yaparak (bkz. plan 1) dış cebhede tam mihrab üstünde, Kâbe "**altın oluğunu**" hatırlatacak şekilde, iri mukarnaslı bir çörtlenle bu tercihini vurgulayacaktır. (bkz. plan 2)

Ayasofya'nın kiblesi Hristiyanlığa karışan paganizmin tesiriyle doğuya yönelen diğer kiliseler gibi doğu yönünde değil, Mescid-i Aksâ istikâmetindedir. Süleymâniye'de kible aksındaki Kânûni Türbesi'nin sâdece bir türbeden ziyâde; külliye içindeki yeri, sekizgen planı, iç revağı, tamamen müzeyyen kubbesiyle Kudüs'deki **Kubbet'üs Sahrâ'yı** hatırlatması kuvvetle muhtemeldir. Eksende bu binanın önüne **Kâbe ebadlarındaki Dârülkurrâ binasının** konulması ise fevkalâde manidardır. Cami; kulluk ve fenâya mahkûm hayatı, hazîre; ölümü, Kâbe ölçülerinde yapılan Dârülkurrâ ise zât-ı ulûhiyyetin remzi olan Kâbe'yle Zât-ı Mutlak olan Allah'a visal sadedinde, sanki "**O'na döndürüleceksiniz (Bakara,28)**" ayetinin bir tefsîri mahiyetindedir. Bu hayat, Muhammedî sünnetin tariflediği şekilde yaşanır. Çünkü Kur'ân'ın vahiy oluşu, önce hadis oluşuyla yani sünnetle kat'iyet kazanmıştır. Kur'ân'ın vahiy oluşu, aynı zamanda ve daha önce bu âlem-i şuhudda en sahih "hadis" olduğu içindir. Rasulullah (sav) "bu vahiydir" diye işaret buyurmasa, "evet Kur'ân vahiydir" diye iman etmeyecektik. "**O**" söylediği için bütün Müslümanlar böyle inandı. Yâni Kelâmullah olan **Kur'ân-ı Kerim** önce Efendimizin fem-i saadetlerinden "**hadis**" olarak "**vahiydir**" diye naklolundu, "**Vahy-i ilâhi sünnet-i Muhammedî ile**" âşikâr oldu... ve "**O**" söylediği için biz gönderilenin "**vahiy**" olduğuna îman ettik.

Bilhassa Dârülkurrâ (Kur'an Medresesi)'nin külliyyede bu konumda bulunması, sanki Hz. Ali (K.V)'ye nisbet edilen "**Kur'an ve insan tev'emdir (ikiz kardeşir).**"²⁴ Sözü'nün

üzerinde geri döneceklerden ayıralım! O elbette Allah'ın hidayet eylediği kimselerden maadasına (başkasına) mutlak ağır gelecekti. Allah imanınızı zayi edecek değil! Herhalde Allah insanlara ra'fetli, çok ra'fetli'dir, rahîm'dir!

144. Hakikaten yüzünün semada aranıp durduğunu görüyoruz. Artık müsterih ol, seni hoşnut olacağın bir kible'ye memur edeceğiz. Haydi yüzünü Mescid-i Haram'a (Kâbe'ye) doğru çevir! Siz de (ey mü'min-ler) nerede bulunsanız, yüzünüzü ona doğru çeviriniz! Kendilerine kitap verilmiş olanlar da herhalde bilirler ki O, Rablerinden gelen hakı ve Allah onların yaptıklarından ve yapacaklarından gafil değildir!

²³ "İnsan" kelimesi, "dostluk, tanışıklık, alışkanlık, muhabbeti olmak" mânâsındaki "ünsiyet" kelimesiyle aynı köktendir.

²⁴ "Bu Kur'an hüznüyle inmiştir." İbn-i Mâce, İkâme, 176, Sahih Hadis. İslâm Kur'an medeniyetidir. İslâm Medeniyeti, hüznü manzûmesidir, meserretinde bile melâl ve hüznü vardır. Vücûd, vacib'ül vücûdun izhâr-ı ve tecellisi için fenâya mahkumdur ki, Vücûd-u Mutlakın bekâsı idrak edilip bilinsin. Hüznü olmadan meserret, meserret olmadan hüznü olmaz. Hüznünde fenâ ve bekâ, vücûd ve âdem, kûn fe yekûn ve Kâbe'nin sırrı vardır.

GÜNÜMÜZ HAVA FOTOĞRAFINDA KIBLEYİ GÖSTEREN "OK" İŞARETİ.

vücut bulmuş halidir. Darülhadîs'in (Hadis Medresesi'nin) külliye'deki diğer medreseler gibi klâsik nizamda bir yapı olmayıp, kible okunun açısını teşkil etmesi ise fevkalâde câlib-i dikkattir. Bu tercih ve düşünceler; Peygamber müjdesindeki fetihle hidâyete eren bir dünya şehrinin, fetihten yaklaşık 100 sene sonra, bu hidâyetinin tescili mahiyetindedir. Bütün bunlar sanki, "Süleymâniye'de Bayram Sabâhı"nın şâiri Yahya Kemâl'in rubâisindeki ifadesiyle:

**"Bir merhaleden güneşle deryâ görünür,
Bir merhaleden her iki dünyâ görünür."**

bakış ve mânâsının Müslüman şehir tasavvurundaki ifadesidir.

Ayasofya ve Süleymâniye Külliyesi; Müslüman idrakinde, sîretin sûrete, zâhirin bâtına bürünmüş manzûmeleridir. Bir medeniyetin mahsûlü olan sanat eserlerinin ortaya koyduğu telif ve terki, atıfta bulunduğu hakikat ile işaret ettiği tavır ve uslûp; kâinat şuru, âlem idrakî, eşyaya bakış, yaşama uslûbu, ahlâk ve

medeniyet tasavvurunu tasvîr eder. Yapılan her şey buna göre şekillenip hayat bulur. Bu müşterek zihniyet dünyası ile aidiyet şuru ve hissi, mensup olunan medeniyet dünyasını tarifler, sonra da medeniyet inşası ve tarz-ı hayat olarak bir bütün halinde hüviyet (kimlik) olarak akseder. Eser sanatkârının, mîmârının maksûdunu âşikâr eder. Bu tercih; Muhammedî tevhid dininin insan-mekân-zaman boyutunda eşyaya aksi olan İslâm medeniyeti mirasının, **ruhunun ve idrakinin** temsîli noktasında, orijinal bir terkible **şehrin madde ve manasına giydirilmesi** keyfiyettir. **Bir medeniyetin aynası şehirdir.** Tarih, din, kültür, san'at, beşerî münâsebetler ile farklılıklar ve inanç manzûmeleri şehirde tezâhür eder.

Mîmar Sinan, inşa ettiği âbidevi külliyeler, câmiler ve büyük küçük diğer yapılarıyla İstanbul'un silüetine, gayet şuurlu bir şekilde Müslüman ruhu, şahsiyeti ve hüviyeti giydirirken, İslâm medeniyet

tasavvurunu, hayatın içindeki şehir ve imar anlayışıyla madde ve mânâda mâmur kılıyor, “Müslüman İstanbul” fikrini kimliğe büründürüp müşahhas ve mücessem bir hâle getiriyordu.

150 -200 yıldır bütün değerlerine saldırılmış, nihâyet son yüzyılda kudsî olanından neredeyse tamamen kopartılmış, zihniyet dünyası işgale uğramış bir millete bu yaklaşım ve bakış açıları garip gelebilir. Tanpınar’ın yerinde tesbîtiyle “Eski medeniyetimiz dinî bir medeniyetti”. Bazıları belgelenmiş tarihi hakikatler olmasa da, bir milletin düşünce, bakış, duyuş ve hissedişleriyle şekillenen samîmiyet ve hassasiyeti, farklı kültürleri temellük ediş şekli bu bakış açıları ile, efsane, menkîbe ve rivayetlerdedir.

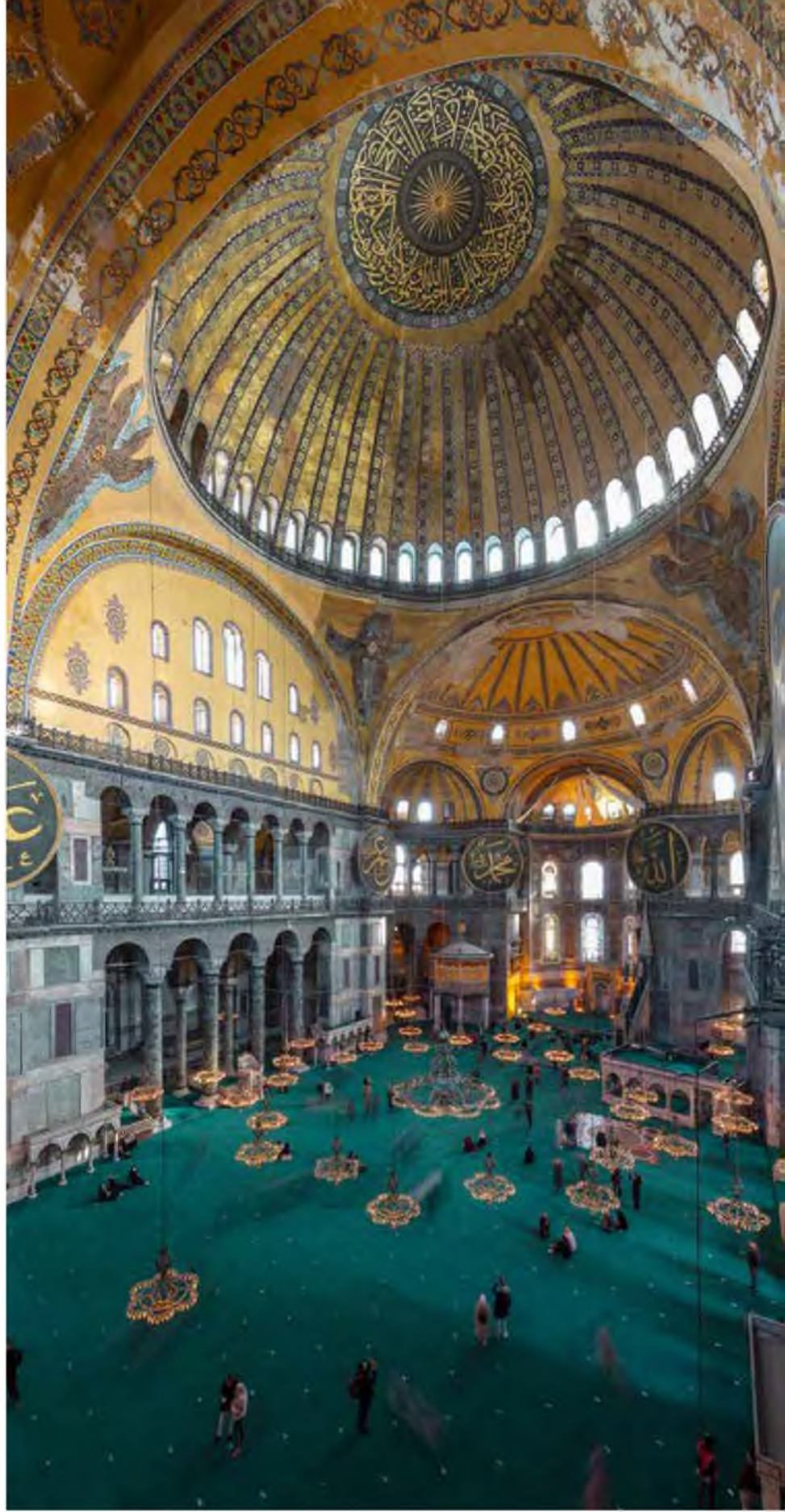
Asırların birikimi olan bu medeniyet enmûzeci²⁵ (numûne, misal, aynı mizacda model) İstanbul’u son 70-80 yılda artan bir ivme ile ne hâle getirdiğimizin acı ve çarpıcı numûnesi bu iki resmi, sözün bittiği yer olarak, irfan ve insaf nazarlarına bırakıyoruz. Aslında yeni; geleneği daha saf, sade ve berrak ifade etmek için vardır. Gelenek de yeniyi, hayatın sürüp giden akışına ve devamlılığına katmak için gelenek olmuştur. Bizim yaşadığımız ise bambaşka bir seyr. Hz. Mevlâna (ks) “Söz bakışı bulandırır, sus, söyleme.” diyor, ancak Süleymâniye asırların ötesinden Fuzûli gibi sesleniyor sanki:

Ferhâdâ zevk-î sûret, Mecnûn’a seyr-i sahrâ
Bir râhat içre herkes, ancak benem belâda

Yine Fuzûli’nin dilinden bir feryat:
Derdime vâkıf değil cânân beni handan bilür

Hakkı vardır şâd olanlar herkesi şâdân bilür
Söylesem te’sîri yok sussam gönül râzı değil

Çektiğim âlâmı bir ben bilirim bir de
Allah’ım bilür. ▲

²⁵ Enmûzeci: Farsça numûne kelimesinden muarrebdir (Arapçalaştırılmıştır) ve numûne, misal, örnek, model, mensup olduğu küllün (bütünü), bilcümle evsâfını câmi bir cüzdür (parçasıdır).